

**Нормативно-правове регулювання навчання української мови
в середній школі у 60 – 70-х рр. ХХ століття**

У статті здійснено аналіз нормативно-правових документів з питань освіти 60-70-х рр. ХХ ст. Акцентовано на ролі закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям» щодо розвитку народної освіти та навчання української мови зокрема. Простежено динаміку здійснення реорганізаційних заходів у шкільній мережі Української РСР. Відображено вплив політики тодішнього уряду на навчально-виховний процес у школах. З'ясовано об'єктивні складності навчання української мови, обумовлені низкою реформаторських заходів, які проводилися Міністерством освіти УРСР, Радою Міністрів та ЦК КПУ.

Ключові слова: система народної освіти, розвиток освіти, реформа освіти, середня школа, навчання української мови

Постановка проблеми в загальному вигляді... Домінуючою тенденцією сучасного суспільства є розвиток інноваційних процесів в освіті. Проведення історико-педагогічного аналізу розвитку освіти зазначеного періоду дає можливість урахувати досягнення та виокремити позитивні та хибні позиції, які можуть мати вплив на успішне вирішення низки освітянських завдань, пов'язаних з навчанням української мови в школі на сучасному етапі.

Аналіз досліджень і публікацій... Питання нормативно-правового регулювання навчання української мови в середній школі розкривається у дослідженнях багатьох науковців. Так, А.Д.Боднар у праці «Розвиток суспільного виховання в Українській РСР (1917-1967)» частково розглядає процес становлення шкільної освіти в УРСР, акцентуючи на розвитку виховання в Україні. М.С.Гриценко у «Нарисах з історії школи в Українській РСР (1917-1965)», К.Ф.Присяжнюк у праці «Новий етап в розвитку радянської школи на Україні» подають аналіз розвитку системи освіти. Зміни в системі освіти ХХ століття проаналізовано у дисертаційних дослідженнях Л.І.Айнакіної «Партійно-государственная политика в сфере народного образования в РСФСР (1922-1991)» та Л.Д.Березівської «Реформування шкільної освіти в Україні у ХХ столітті». Проблему впливу реформаторських процесів на розвиток шкільної освіти в Україні на початку ХХ століття також розглядали С.У.Гончаренко, Н.П.Калениченко, В.К.Майборода, Б.М.Ступарик та ін. Досліджували проблему реформування змісту шкільної освіти М.Я.Антонець, О.В.Сухомлинська та ін., розвиток освіти і педагогічної думки в Україні – О.І.Пометун, В.С.Курило, М.Ю.Рисіна та ін. Проте аналіз науково-педагогічних джерел дає нам підстави стверджувати, що проблема нормативно-правового регулювання навчання української мови в школі досліджена недостатньо.

Формулювання цілей статті... Метою цієї статті є дослідження нормативно-правового регулювання навчання української мови в середній школі у 60 – 70рр. ХХ століття.

Виклад основного матеріалу... Як свідчать дослідження, навчання української мови в середній школі у 60-70-х рр. ХХ століття тривалий час перебувало як і під потужним ідеологічним впливом, так і декларувалося нормативно-правовими документами з питань освіти.

Так, Законом «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР», прийнятим сесією Верховної Ради УРСР 17 квітня 1959 р., було визначено таку систему шкільної освіти: загальна обов'язкова восьмирічна освіта для дітей і підлітків віком від 7 до 15-16 років; повна середня освіта молоді, починаючи з 15-16-річного віку; широке залучення школярів до доступних у їх віці форм суспільно корисної праці. Закон мав вступ та чотири розділи: «Про середню школу», «Про професійно-технічну освіту», «Про середню спеціальну освіту», «Про вищу школу». Варто зазначити, що серед здобутків розвитку освіти в Україні зверталася увага й на те, що до революції 1917 р. не було жодної державної школи з українською мовою навчання, а на час прийняття Закону налічувалося понад 25 тис., що забезпечувало навчання дітей рідною мовою [4, с.5].

Реорганізація семирічних шкіл у восьмирічні була проведена протягом 1959-1962 рр. У невеликих населених пунктах залишились початкові школи в складі 1-4 класів, після закінчення яких діти повинні були переводитись у 5 класи найближчих шкіл [3, с.222].

На вивчення української мови мало вплив і те, що в законі зазначалося, що навчання в школах усіх типів на Україні здійснюється рідною мовою учнів. У школах з українською або іншою мовою навчання (молдавською, румунською, польською, угорською) робився акцент на вивчення російської мови як могутнього засобу спілкування і зміцнення дружби народів СРСР [4, с.10].

Негативний вплив на навчання української мови мало й положення про вибір батьками мови навчання дитини, що поглиблювало русифікаторську політику уряду стосовно української системи освіти у напрямку формування «єдиної нації» – радянського народу. Таким чином, закон про школу вносив не лише позитивні зміни, а й мав негативні характеристики, зокрема сприяв збільшенню російськомовних шкіл, русифікації змісту освіти, що позначилось на навчанні української мови в школі.

У 1959-1960 рр. в результаті здійснення низки реорганізаційних заходів у шкільній мережі відбулися відчутні зміни: на базі деяких початкових шкіл поступово відкривались восьмирічні школи – так звані прогресивки; частину семирічних (восьмирічних) шкіл і майже всі середні школи-десятирічки було реорганізовано в середні трудові політехнічні школи [3, с.224].

У рішеннях XXI з'їзду КПРС (1959 р.) «Про контрольні цифри розвитку народного господарства СРСР на 1959-1965 рр. « відмічено потребу зв'язку навчання з життям. Це означало, що необхідно було забезпечити організацію та належне обладнання навчальних майстерень при восьмирічних школах і можливість залучення школярів до суспільно корисної праці з метою поєднання навчання з продуктивною працею на промислових підприємствах, у колгоспах або спеціальних майстернях [7, с.18–19]

У 1961 р. на XXII з'їзді Комуністичної партії України велику увагу було приділено питанням перебудови системи освіти і поставлено вимогу про поєднання навчання з життям, із суспільно корисною працею.

У зв'язку з такими тенденціями в навчальні плани 1959-1960 н.р. було внесено деякі корективи: в їх основу покладено підготовку до активної трудової діяльності в народному господарстві [7, с.23]. Аналізуючи такі зміни в системі освіти, зауважимо, що на навчанні, зокрема української мови, негативно позначилось право вибору батьками мови навчання дітей, збільшення кількості годин на вивчення російської мови (це спричинило зростання російських шкіл); перевантаження навчальних програм виробничим навчанням.

Реформа школи була проголошена без ґрунтовної науково-педагогічної розробки, педагогічного експерименту, однак у цілому обговорення нового Закону про школу, розробка та зміст плану переходу на нову систему, зміст шкільної освіти свідчать про виважений підхід Міністерства освіти УРСР до запровадження реформи.

Перебудова роботи школи вимагала від органів народної освіти посилити організаційно-педагогічне керівництво навчально-виховним процесом, запровадити систематичний і дієвий контроль за роботою шкіл і вчителів. Міністерство освіти УРСР і його органи зміцнили інспекторський склад, висунувши на цю роботу досвідчених учителів і здійснивши курсові заходи по їх перепідготовці. З 1959 по 1964 р. тільки на курсах Центрального інституту підвищення кваліфікації вчителів було перепідготовлено близько 1500 шкільних інспекторів. Видано посібник Є.С.Березняка і В.Г.Стіоси «Питання інспектування роботи школи і вчителя» (1964 р.). Проблеми контролю за роботою шкіл і вчителів неодноразово розглядалися на нарадах завідуючих обласними і районними відділами народної освіти, шкільних інспекторів, директорів і завучів шкіл [7, с.152].

Для підвищення фахової кваліфікації педагогічних працівників був організований постійно діючий семінар, який проводився два рази на місяць – в суботу першого і третього тижня кожного місяця, з 10 до 13 години, відповідав за цю ділянку роботи начальник управління шкіл «Є.С.Березняк [10, арк.64].

У наказі № 286 від 18 грудня 1978 році «Про підсумки атестації вчителів у 1978 р.» зазначалося, що атестовано 64, 9 тис. чоловік, це складає 17,2% від загальної кількості вчителів, які підлягали атестації. Було прийнято такі рішення: відповідають займаній посаді і заслуговують заохочення – 26,6%; відповідають займаній посаді – 62,7; відповідають займаній посаді за умови виконання певних рекомендацій – 11, 1%; не відповідають займаній посаді – 3 вчителі [13, арк.140]. Такі заходи зміцнювали основу для розвитку освітньої системи в цілому, позитивно впливали на покращення якості викладання в школі, української мови зокрема. Діти стали вчитися з більшим інтересом, підвищилась їх успішність, зміцнилася дисципліна.

У 1963-1964 н.р. здійснено повний перехід на нову систему шкільної освіти. У Постанові від 10 серпня 1964 р. ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про зміну строку навчання в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням» зазначався новий термін навчання (замість трирічного – дворічний) в середніх загальноосвітніх трудових політехнічних школах з виробничим навчанням на базі 8-річних шкіл [5, с.218].

У 1964 році 15 серпня Академія наук СРСР і Академія педагогічних наук РСФСР спільною постановою створили комісію, при якій було організовано ще 15 предметних робочих комісій з учених, учителів на чолі з академіками АН СРСР, АПН РСФСР О.М. Арсенєвим, К.А.Івановичем, О.І.Маркушевичем та ін. [1, с.189].

Діяльність таких комісій мала безпосередній вплив на освітній процес (на навчання української мови зокрема). Результатом їх дворічної роботи став Типовий навчальний план і програми (1966 р.), де висвітлювалися основні ідеї побудови нового змісту освіти, також було збільшено кількість годин на факультативні заняття (за вибором учнів) за рахунок зменшення кількості годин на обов'язкові предмети, введено самостійний предмет «Трудове навчання» для забезпечення в учнів культури праці, міцних трудових умінь і навичок [1, с.191].

У Доповідній записці Міністерства освіти до Ради Міністрів УРСР (25 травня 1970 р.) сказано, що Міністерство освіти СРСР розробляло підручники з таких предметів: математика, історія, суспільствознавство, географія, біологія, фізика, астрономія, креслення, трудове навчання для 4-10 класів [11, арк.32–34].

Як бачимо, серед переліку немає підручників української мови та літератури, що негативно впливало на вивчення цих дисциплін у школі.

У Статуті середньої загальноосвітньої школи (8 вересня 1970 р.) школа проголошувалася єдиною трудовою, політехнічною, безкоштовною, позарелігійною, спільною для хлопчиків та дівчаток. Стосовно мови навчання, то у статті 3 було зазначено, що батьки або особи, які їх замінюють, мають право обрати для дітей за бажанням школу з відповідною мовою навчання, учні за бажанням можуть вивчати мову іншого народу СРСР [9, с.3–5]. Зауважимо, що така тенденція мала вплив на збільшення російськомовних шкіл у країні (1958–1959 н.р. – 84,8 % шкіл з українською мовою навчання, 1971–1972 н.р. – 80 % (мінус 4038 шкіл з українською мовою навчання) [2, с.292], відповідно зменшилась кількість годин української мови.

У 1974 р. Верховна Рада УРСР схвалила Закон УРСР «Про народну освіту» згідно з Основами законодавства СРСР і союзних республік.

У доповідній записці Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів УРСР та ЦК КПУ з питань народної освіти (26 лютого 1974р.) зазначалося, що «у відповідності з встановленим порядком директори шкіл розглядають заяви батьків і задовольняють їх прохання про звільнення їх дітей від вивчення української мови. За вибірковими даними обласних відділів народної освіти, від вивчення української мови в середньому звільнено 3-5 % учнів 2-8 класів» [12, арк. 86–87].

Негативний вплив на навчання української мови мали також і такі факти: учні, які раніше не вивчали української літератури, за заявами батьків звільнялися від її вивчення; учні, які не володіли українською мовою, на уроках української літератури могли відповідати російською мовою.

Міністерство освіти подало до ЦК Компартії України низку пропозицій щодо поліпшення вивчення української та російської мов у школах УРСР. Важливим було і те, що Міністерство рекомендувало посилити відповідальність керівників шкіл і органів народної освіти за дотриманням Основ законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту стосовно мови навчання в загальноосвітній школі, а також розширити мережу шкіл з поглибленим вивченням російської мови та літератури і збільшити охоплення учнів факультативними заняттями [12, арк.121–126].

У жовтні 1976 р. у м.Одесі відбулася Республіканська науково-практична конференція «Шляхи підвищення ефективності вивчення російської мови в школах УРСР у руслі рішень XXV з'їзду КПРС», рекомендації якої були покладені в основу рішення колегії (26 жовтня 1976 р.) та відправлені до всіх освітніх установ. Перед обласними відділами освіти ставилися такі завдання: розробити і провести конкретні заходи для вдосконалення та викладання російської мови та літератури в школах; забезпечити збільшення кількості шкіл і класів з поглибленим вивченням російської мови та літератури; завершити роботу зі створення та обладнання кабінетів російської мови в усіх школах республіки. Педагогічна преса мала висвітлювати роль російської мови та літератури в напрямі «формування комуністичних переконань», інтернаціонального та патріотичного виховання учнів, а також кращий педагогічний досвід викладання російської мови та літератури. Телебачення і радіо були зобов'язані організовувати систематичні передачі для осіб, які вивчають російську мову. Видавництва «Радянська школа», «Вища школа» повинні були забезпечити видання «покращеної якості поліграфічного виконання навчальної та методичної літератури з російської мови і літератури для вчителів, учнів, студентів» [6, с.4–6] Такі заходи нівелювали значення вивчення української мови в школі і формували в учнів зневагу до рідної мови та культури.

У 1977 р. ЦК КПРС та Рада Міністрів СРСР прийняли Постанову «Про подальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці». Постанова нічого нового в освіту не вносила, а лише закріпила визначені раніше напрями змін в освітній галузі: розвиток загальної середньої освіти; удосконалення трудового навчання та підготовка учнів до вибору професії; зміцнення зв'язку виробництва з матеріально-технічною базою шкіл; посилення уваги до трудового виховання учнів; підвищення ролі гуманітарних предметів як

основи формування «марксистсько-ленінського світогляду, радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму» [8, с.7].

Було переглянуто навчальні плани і програми: на вивчення української мови і літератури в 9 класі шкіл з українською і російською мовами навчання відводилось замість чотирьох три години на тиждень; вивчення української літератури другої половини XIX – початку XX ст. скоротилося на одну тижневу годину; у 10 класі знято вивчення української і російської мов або ж передбачено вивчення їх на факультативних заняттях [14, арк.113–114].

Офіційно процес русифікації закріпила Постанова Ради Міністрів УРСР «Про заходи подальшого удосконалення вивчення і викладання російської мови в УРСР (2 листопада 1978 р.) [2, с.298].

Висновки... Таким чином, прийняття законів та постанов «Про зміцнення зв'язку школи з життям», «Про народну освіту», «Про заходи щодо подальшого удосконалення вивчення і викладання російської мови», «Про подальше вдосконалення навчання», наказу про підсумки атестації вчителів, створення предметних комісій мало позитивний вплив на розвиток народної освіти, проте не створювало належних умов для навчання української мови в середній школі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айнакина Л. И. Партийно-государственная политика в сфере народного образования в РСФСР (1922-1991) : [моногр.] / Л. И. Айнакина. – М. : В.Секачев, 2001. – 304 с.
2. Березівська Л. Д. Реформування шкільної освіти в Україні у XX столітті : [моногр.] / Л. Д. Березівська. – К. : Богданова А. М., 2008. – 406 с.
3. Грищенко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917-1965) / М. С. Грищенко ; за ред. доцента С. А. Литвинова. – К. : Радянська школа, 1956. – 259 с.
4. Закон про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР. – К. : Рад. шк., 1959. – 26 с.
5. Народное образование в СССР. Общеобразовательная школа : сб. док. 1917-1973 гг. / сост. : А. А. Абакумов, Н. П. Кузин, Ф. И. Пузірев, Л. Ф. Литвинов. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.
6. Об итогах Республиканской научно-практической конференции «Пути повышения эффективности изучения русского языка в школах Украинской ССР в свете решений XXV съезда КПСС // Зб. наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1977. – № 1. – С. 4–6.
7. Присяжнюк К. Ф. Новий етап в розвитку радянської школи на Україні / К. Ф. Присяжнюк. – К. : Рад. шк., 1966. – 158 с.
8. Про завдання органів народної освіти і шкіл по виконанню рішень XXV з'їзду партії, постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про дальше вдосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці»: доповідь міністра освіти СРСР М. О. Прокоф'єва на Всесоюзному з'їзді вчителів // Рад. школа. – 1978. – № 3. – С. 3–13.
9. Про Статут середньої загальноосвітньої школи// Зб. Наказів та інструкцій М-ва освіти УРСР. – 1970. – № 22. – С. 3–9.
10. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 4061. Розпорядження та директивні листи Міністерства освіти УРСР з №1-р по №48-р (10 січня – 31 грудня 1964 року), 75 арк.
11. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 7418 (Доповідні записки управління до Ради Міністрів УРСР про заходи до поліпшення підготовки і видання шкільних підручників та забезпечення ними учнів загальноосвітніх шкіл УРСР за 1970 р., 63 арк.
12. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 8677 Доповідна записка Міністерства освіти УРСР до Ради Міністрів УРСР та ЦК КПУ з питань народної освіти (26 лютого 1974р.), 201 арк.
13. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр. 8954. Накази Міністра УРСР по основній діяльності з №245 по№310 (Злистопада – 29 грудня 1978), 275 лист.
14. ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 15. – Спр.8974. Про навчальні плани загальноосвітніх шкіл УРСР на 1978-79н.р. (5 травня 1978) (Документи,направлені до ЦК Компартії України, Ради міністрів та ін. державних органів з питань народної освіти (інформації, довідки, листування). 1 березня – 30 червня 1978р., 169 арк.

Анотація

С.А.Кутюва

Нормативно-правовое регулирование обучения украинскому языку в средней школе в 60-70-х гг. XX века

В статье осуществлен анализ нормативно-правовых документов по вопросам образования 60-70-х гг. XX ст. Акцентировано внимание на роли закона «Об укреплении связи школы с жизнью» в развитии народного образования и преподавания украинского языка в частности. Прослежена динамика осуществления реорганизационных мероприятий в школьной сети Украинской ССР. Отображено влияние политики правительства на учебно-воспитательный процесс в школах. Выявлены объективные сложности обучения украинскому языку, обусловленные рядом реформаторских мероприятий, которые проводились Министерством образования УССР, Советом Министров и ЦК КПУ.

Ключевые слова: система народного образования, средняя школа, обучение украинскому языку.

Summary

S.O.Kutova

Normative Legal Regulation of Teaching the Ukrainian Language in Secondary School in the 1960s-1970s of XX century

The analysis of educational normative legal documents of the 1960s-1970s has been done in the article. The attention is drawn to the role of the law «On Strengthening of Connection of School with Life» in the development of public education and teaching the Ukrainian language in particular. The dynamics of conducting reorganizational measures in the system of schooling of Ukrainian SSR has been traced. The influence of politics of the government of that time onto the educational process at schools has been reflected. Objective complications of teaching the Ukrainian language, stipulated by the number of reformatory actions, which were conducted by the Ministry of Education of Ukrainian SSR, Council of Ministers and Central Committee of Communist Party of Ukraine have been cleared up.

Key words: system of public education, development of education, secondary school, teaching the Ukrainian language.

Дата надходження статті: «10» жовтня 2013 р.

УДК 37(09)

В.М.КУШНІР,

кандидат педагогічних наук, доцент, докторантка
(м.Умань)

**Історіографії проблеми профільної диференціації середньої школи
протягом II половини XIX століття**

У статті розглядається історіографія імперського періоду проблеми впровадження профільної диференціації у середній школі Російської імперії протягом II половини XIX століття. Охарактеризовано роботи загального характеру по історії розвитку шкільної освіти в яких висвітлено окреслену проблему та низку праць сучасників тих змін, їх позицію у протистоянні між класичною та реальною освітою. Визначено, що історіографія заявленого періоду є важливим джерелом глибоких різнобічних знань по означеній темі. Однак вона ще не створила необхідної сукупності знань для узагальнень проблеми впровадження профільної диференціації у середній школі Російської імперії протягом II половини XIX століття, її механізмів реалізації та прийняття тогочасним суспільством цих освітніх змін.

Ключові слова: профільна диференціація, класична та реальна гімназії, реалісти та гуманісти.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Модернізація вітчизняної системи середньої освіти, а саме профільна диференціація її старшої ланки, має свої історичні аналоги. На різних історичних етапах система середньої освіти зазнавала суттєвих змін, які відображали освітню політику в державі. Історична ретроспектива дозволяє розглянути даний процес в динаміці, виявити досягнення та помилки, визначити тенденції розвитку на сучасному етапі.

Аналіз досліджень і публікацій... Питання становлення профільної школи перебуває в центрі уваги багатьох дослідників, зокрема таких, як Л.Березівська, Н.Бібік, М.Бурда, Л.Ващенко, Л.Денисенко, Г.Єгоров, Л.Калініна, В.Кизенко, О.Локшина, В.Луговий, Ю.Мальований, О.Корсакова, Л.Онищук, А.Самодрин, С.Трубачова, Н.Шиян та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми... Окремі аспекти розвитку середньої школи II половини XIX століття висвітлено в працях сучасних науковців Л.Березівської, М.Бурди, Л.Гаєвської, Н.Дмітренко, Н.Побірченко, О.Сухомлинської, Т.Шаравари та інших. Однак питань історіографії проблеми профільної диференціації середньої освіти II половини XIX століття деякі з них торкалися лише побіжно, звертаючись до їх розгляду у зв'язку з вивченням інших освітніх процесів, що відбувалися в Російській імперії.

Формулювання цілей статті... Ми плануємо різнобічно висвітлити імперську історіографію проблеми розвитку профільного навчання у вітчизняній школі протягом II половини XIX століття.

Виклад основного матеріалу... Одразу зазначимо, що під профільним навчанням розуміємо «вид диференціації й індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті й організації освітнього простору повніше враховувати інтереси, нахили і здібності учнів, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їх професійних інтересів і намірів щодо продовження здобуття освіти» [11, с.1].

Проблема профільного навчання в історії вітчизняної школи є не новою. Профільність в різних варіантах вводилася в освітній процес неодноразово, тому накопичено чималий досвід її реалізації.